

Moskova'ya uzaklığı dolayısıyla Küçüm'ün üzerine gidemedi. Böylece Küçüm Han Sibirya'da yeniden hâkimiyetini sağlamış oldu. Bu husus hanlığa verilen Küçüm Sibiryası, Sibirya Yurtası, İrtiş Hükümdarlığı, Sibirya Hanlığı gibi Rus isimlerinden de anlaşılmaktadır. Küçüm Han'ın ülkesinin temelini Kazak halkının oluşmasında önemli rol oynayan Kıpçak, Argın, Jalayır (Celâyir), Kerey, Nayman, Tabın, Kanglı, Karluk ve diğer kabileler teşkil ediyordu. Böylece onun ülkesinin, çok eskiden beri Kazak halkının ataları olan ve Türkçe konuşan Kıpçak kabileleri tarafından iskân edildiği anlaşılmaktadır. Ruslar Türkçe konuşan bu kabilelere Tatar adını vermişlerdi.

Küçüm'ün hanlığı, başşehri bugünkü Tobolsk yakınlarındaki İsker şehri olan Batı Sibirya ve Kuzey Kazakistan topraklarını içine alıyordu. Küçüm ülkesini bir yandan imar ederken bir yandan da burada yaşayan, çoğunluğunu Türkler'in teşkil ettiği çeşitli halkların dinî inancı olan Şamanizm ve Mecûsîlik yerine İslâmiyet'in yayılmasına çalıştı. Bu konuda babası aracılığı ile kardeşi Ahmed Giray'ın ya da zamanın Buhara Hanı Abdullah'ın kendisine yardımcı olduğu rivayet edilir. Küçüm Han bu hususta Kazan'dan pek çok din âlimi getirtti. Aynı zamanda komşuları ile ticarî ilişkilerini geliştirdi.

Ancak Küçüm Han'ın bu yükselişi, Rus idaresinin sıkı tedbirlerinden kaçan Rus Kazakları'nın reisi Yermak'ın saldırıları ile sona erdi. Temmuz 1581'de Babahasan köyü yakınında cereyan eden ve beş gün süren çarpışmada Küçüm'ün kuvvetleri tüfekle donatılmış olan Ruslar'a karşı koyamadı. Ardından Yermak hanlıkta çeşitli işgallere girişti. İlk olarak Karaça Kül gölünün yakınındaki Karaça şehrini aldı. 14 Eylül 1581'de küçük bir şehir olan Atık'ı istilâ etti. Bunun üzerine Tobol deltasından 2 km. yukarıda, İrtiş nehrinin doğu kıyısındaki Çuaş burnunda iki taraf arasında çatışma meydana geldi. İlk çarpışmada taraflar birbirine üstünlük sağlayamadıysa da 23 Ekim'de Çuaş Burnu'nda yapılan ikinci savaşta Küçüm'ün kuvvetleri bozguna uğradı ve dağıldı. Küçüm Han 25 Ekim gecesi ailesiyle birlikte İsker'den ayrıldı. Yermak ertesi gün İsker şehrine girdi.

Yermak, 22 Aralık 1581'de Moskova'ya bir heyet göndererek çardan Sibirya'yı yönetecek bir kişinin gönderilmesini istedi. Bu isteğiyle Sibirya'yı Rusya'ya bağlamayı düşünüyordu. Böylece Moskova'ya kendini affettirmeyi de planlamıştı. Nitekim Çar İvan, Yermak'a 10 Mayıs 1583'te vali düzeyinde yönetici ve silâhlı güç gönder-

di. İsker'den geri çekilmiş olan Küçüm Han ise Sibir'de yeniden hâkimiyet kurmak için çalıştı. Ağustos 1584'te Yermak ve adamlarını bir baskın sonunda öldürerek bu hedefine yaklaştı. Gelişmelerden korkan Rus valisi de İsker'den çekildi. Bunun üzerine Küçüm Han eski rakibi olan Sayedek ile mücadeleye başladı.

Sibirya'da olup bitenlerden haberi olmayan Rus Çarı Fedor 1585'te buraya yeni bir vali gönderdi. Ancak yeni vali de Sibirya'ya hükmedemeyeceğini anlayınca selefti gibi Rusya'ya geri döndü. Çarlık ondan aldığı bilgi üzerine 1586 yılının başlarında Sibirya'ya sefer düzenledi. Rus askerleri, 29 Temmuz 1586'da Tara'ya yakın bir yerde eskiden Tatarlar'ın Çinki adını verdikleri şehrin yakınına yerleşti. Ruslar bölgede kalıcı olmak için Tümen ve Tobolsk şehirlerini kurdular. Ruslar'ın bölgeye yerleşmesini kolaylaştıran olay ise Küçüm Han ile Sayedek'in çatışması idi.

Ruslar 8 Temmuz 1591'de Küçüm Han'ın üzerine yürüdüler. 1 Ağustos'ta başlayan ve çok kısa süren çatışma sonunda Küçüm'ün askerlerinin birçoğu öldü, bir kısmı da esir alındı. Esirler arasında Küçüm'ün Ebülhayr adındaki bir oğlu ile iki hanımı da vardı. Öte yandan Ruslar 1592'de Pilim, Berezov ve Surgut gibi yeni şehirlerin inşasına başladılar. Bu durum, bölgede Küçüm'e karşı Ruslar'ın stratejik konumlarını güçlendirmesi anlamına geliyordu. Ancak Küçüm Han başşehrini kaybetmiş olsa da kendini yenilmiş olarak görmüyordu. Fırsat buldukça Ruslar'a saldırı düzenliyor, onları korkutuyordu. Nitekim Ruslar Sibirya'da güvenliği sağlamak için büyük işgal faaliyetine giriştiler. İlk olarak İrtiş'in yukarısında, yani Küçüm'e daha yakın bir yerde Tara şehrini kurdular. Ardından 17 Mart 1595'te Baraba çölüne asker göndererek Küçüm'e tâbi o bölgedeki toprakları da işgal ettiler. Fakat Küçüm Han ele geçmedikçe bölgedeki hâkimiyetlerini perçinleyemeyeceklerini düşünüyorlardı. 4 Ağustos 1598'de Tara'dan başlayan askerî bir harekâtla Küçüm bugünkü Novosibirsk yakınlarında kuşatıldı. 20 Ağustos'ta çar birliklerine karşı giriştiği bu son savaşta da mağlûp olan Küçüm, oğlu Gali ve birkaç taraftarıyla kaçmayı başardı. Ancak kendisine bağlı olanların birçoğu öldü, geri kalanları esir alındı. Ölenler arasında Kanay adındaki oğlu ile iki torunu da vardı. Küçüm'ün aile fertleri dışındaki esirlerin bir kısmı kurşuna dizildi, kalanları da asıldı. Esir alınan Küçüm Han'ın ailesi Moskova'ya gönderildi.

Bu çarpışmadan sonra kaynaklarda Küçüm Han'la ilgili herhangi bir bilgi yer almaz. Kesin bir tarih verilme de sınırlı bilgiler, Küçüm'ün Nogaylar'ın yanına gittiği ve kısa bir zaman sonra da Nogaylar tarafından öldürüldüğü yönündedir. Ebül-gazi Bahadır Han, onun kırk yıl padişahlık yapıp Rus istilâsının ardından Mangıt halkını yanına kaçırdığını ve orada öldüğünü yazar. 990 (1582) yılında eserini kaleme alan defterdar Seyfi Çelebi, Küçüm Han'dan bahsederken Kazak taifesinden Tura vilâyetinin padişahı olduğunu, Cengiz Han neslinden geldiğini, müslüman olup Hanefî mezhebine mensup bulunduğunu belirtir (*L'ouvrage de Seyfi Çelebi*, s. 89). Bu durum, Küçüm Han'ın faaliyetlerinden Osmanlı sarayının da haberdar olduğunu göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebül'-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Türk* (nşr. Le Baron Desmaisons), Petersburg 1871, I, 177; A. İ. Levşin, *Opisaniye Kirgiz-Kaysakskih ili Kirgiz-Kazaçih Ord i Stepey*, Petersburg 1832, II, 48-49; Ç. Ç. Valihanov, *Sabraniye Saçineniy u Piyati Tomah*, Alma Ata 1961, I, 121, 138, 559; *L'ouvrage de Seyfi Çelebi, historien ottoman du XVIe siècle* (ed. J. Matuz), Paris 1968, s. 89; V. Y. Basin, *Rossiya i Kazahskiy Hanstva v XVI-XVIII. vv.*, Alma Ata 1971, s. 82-96; Akdes Nimet Kurat, "Sibir (Sibirya) Hanlığı", *TDEK*, s. 957-963; Mehmet Saray, "Sibir Hanlığı (1480-1598)", *Tarihte Türk Devletleri*, Ankara 1987, II, 589-590; Hadi Atlasi, *Seber Tarihi*, Kazan 1993, s. 62-136; M. J. Abdirov, *İstoriya Kazaçestva Kazahstana, v İstoçnikah i Materialah Sbornik*, Almatı 1997, I, 151, 163, 359; İ. G. Andreyev, *Opisaniye Sredniye Ordı Kirgiz-Kaysakov*, Almatı 1998, s. 236; Orhan Doğan, *Ebu'l-Hayır Han Dönemi Kazak-Rus Münasebetleri: 1718-1748* (doktora tezi, 2001), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 59-61; BSE, XXIV, 154-155; Reşid Rahmeti Arat, "Küçüm Han", *İA*, VI, 1071-1074; W. Barthold, "Kuçum Khân", *EI²* (İng.), V, 314.

ORHAN DOĞAN

KÜFRÂN-ı Nİ'MET

(bk. NANKÖRLÜK).

KÜFÜR

(الكفر)

Din adına tebliğ ettiği konularda peygamberi tasdik etmemek, onaylamamak anlamında bir terim.

Sözlükte "örtmek, gizlemek; nankörlük etmek" gibi mânalara gelen küfr (kefr, küfür, küfrân), terim olarak genellikle "Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği hususlarda peygamberi tasdik etmemek, ona

inanmamak" diye tanımlanır (Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâ'id*, s. 189). Küfrü benimseyene "fıtrî yeteneğini köreltip örten" anlamında **kâfir** denilir. "Bilmemek, yadırgamak" mânasındaki **nûkr** kökünden türetilen ve "kabul etmemek, reddetmek, hoş görmemek" anlamına gelen **inkâr** da küfür karşılığına kullanılmakta olup bu tavrı sergileyene **münkir** adı verilir (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "kfr", "nkr" md.leri; *Lisânü'l-Arab*, "kfr", "nkr" md.leri). Arapça **kâfir** veya Farsça **gebrden** (ateşe tapan) alınıp Türkçe'de kullanılan **gâvur** kelimesi de inanmayanı ifade etmektedir.

Yahudi geleneğinde Ortodoks inancı terkeden sapıklar için yer alan en yaygın terim, "Nâsıralı İsa'ya inanan" anlamındaki **ma'amin** **Yeşu** **notseri** ifadesinden türetildiği ileri sürülen **minimdir**. Tanrı'nın birliğini reddeden, kötülüğün Tanrı'dan bağımsız ilâhî bir başka güce dayandığına inanan, Tanrı'yı zalim olarak niteleyen (Nezikin, Sanhedrin, 38^b-39^a), cismanî dirilmeyi, Mesih'in geleceğini (a.g.e., 91^a) ve İsrail'in seçilmişliği fikrini reddedenler yanında Sadûkiler, Sâmîrîler ve yahudi-hristiyanlar gibi heretik mezhepler de bu kelime ile anlatılmıştır. **Kofer** (inkâr eden), gereksiz yere sorgulayan ve kutsal metinlerde çelişki bulmaya gayret edenler için kullanılırken (a.g.e., 39^{a-b}) **kofer beikkar** terkibiyle dine ait temel bir inancı veya dogmayı (ikkar) reddeden kişi kastedilmiştir. "Değişen, başka dine geçen" mânasındaki **mumâr** kelimesiyle Tevrat'ın hükümlerinden birini reddeden kimse nitelendirilmiştir (Nezikin, Horayoth, 11^a). Ayrıca Yunan filozofu Epiküros'un düşüncelerini benimseyenleri ifade eden veya Ârâmice **pk** (kısıtlamalardan serbest olmak) kökünden türeyen **epikoros** kelimesi ilâhî takdir ve cezayı reddeden, böylece kendilerini Tevrat'ın hükümlerine uymamak konusunda serbest hissedenen kişileri nitelendirmek için kullanılmıştır.

Yahudiliğin gerek kutsal metinlerinde gerekse geleneğine ait literatürde İsrâiloğulları'nın dinlerine bağlılıkları, Rab Yahova ile aralarında gerçekleşen ahde sadakatleriyle özdeşleştirilmiştir. İsrâiloğulları, Yahova'nın sözünü dinleyip onunla yapılan ahde sadık kaldıkları takdirde bütün kavimlerden daha üstün tutulacak ve Tanrı'nın kâhinler melekûtu ve mukaddes milleti olacaklardır (Çıkış, 19/5-6). Ahdin gereği olarak İsrâiloğulları'nın yerine getireceği görev başta on emir olmak üzere (Tesniye, 4/13) Hz. Mûsâ'nın Rab Yahova'dan

getirdiği emirlere uymaktır. On emrin, İsrâiloğulları'nın Yahova'dan başka ilâhlara tapınmamaları şeklindeki uyarıyla başladığı dikkate alındığında (Çıkış, 20/2-6) Yahudilik'te küfrün, başka tanrılara ve putlara tapınmaya kadar varan ahde aykırı tercih ve tavırları kapsadığı görülmür. Ahd-i Atîk'te İsrâiloğulları'nın zaman zaman ahd-i ihlâl ettikleri (Tesniye, 29/25; I. Krallar, 19/10; II. Tarihler, 12/1; Yere-my, 22/9; Daniel, 2/30) ve bu sebeple cezalandırıldıkları (Tesniye, 17/2; Yeşû, 7/11; Mezmurlar, 132/12) belirtilmektedir. Ayrıca Tanrı'nın, ahidlerini bozan İsrâiloğulları'nı önceleri himaye etmediği (Yere-my, 32/37), fakat daha sonra onlara acıyarak kendileriyle ahdini tazelediği (Yere-my, 31/31, 32/37-41; Malaki, 4/8) anlatılmaktadır. Yahudi şeriatına göre inancını kaybeden bir yahudi ölmeden önce tövbe etmesi mümkün olan bir günahkâr sayılmaktadır (Nezikin, Sanhedrin, 44^a). İnkârcı konumuna düşen yahudi tövbe edip tekrar dinini yaşamaya başladığı sürece yahudi toplumunun sahip bulunduğu bazı imtiyazlardan mahrum bırakılacaktır.

Hristiyanlığın temel öğretisini kurtuluşa erebilmek için İsa'ya, öğretilerine ve yeryüzünde onun bedenini temsil eden kiliseye intisap etmenin zorunluluğu oluşur. Kilise babaları bu inancı, "Kilise dışında kurtuluş yoktur" hükmüyle bir dogma haline getirmişlerdir. Dolayısıyla bu dindeki küfür anlayışını "Hz. İsa'nın ve kilisenin öğretilerini kabul etmemek" şeklinde tanımlamak mümkündür. Bizzat Hz. İsa kiliseyi tesis etmiş ve kurtuluşun yegâne yolu olarak ona bağlanmayı emretmiş, kendi öğretilerini ve vaftizi tebliğ etmek üzere havârilere görevlendirmiştir (Matta, 10/40; 18/17; 29/19; Markos, 16/15; Luka, 10/16). Havârilere akidelerinde Petrus'un, "Başka hiçbirinde kurtuluş yoktur" ifadesiyle (Resullerin İşleri, 4/12) İsa Mesih'e ve öğretilerine iman gereğine ve kilisenin zorunluluğuna vurgu yapılmıştır. Hz. İsa'ya ve öğretilerine inananlar itaatsizliğe (İbrânîler'e Mektup, 2/3) ve itaatsizlik sebebiyle kurtuluşu kaybetmeye (İbrânîler'e Mektup, 4/11-12) karşı uyarılmıştır. Kilise babalarından Origen'e göre de kilise dışında kalan hiçbir kimse kurtuluşa erdirilmeyecektir. Kiliseye tâbiyet "Tanrı'nın krallığına girmek, vaftiz olmak (Yuhanna, 3/5; Markos, 16/16), inanç esaslarını kabul etmek ve kilisenin kutsal birliğine girmek" anlamına gelmektedir. Bu sebeple Aziz Cyprian kutsal birlikten ayrılan sapık

grupları kilisenin dışında kabul etmiştir. Dolayısıyla vaftiz edilmeyenler, kilisenin öğretilerini benimsemeyenler, sapıklar ve kilisenin otoritesini kabul etmeyenler kilisenin üyesi olmaktan çıkmaktadır. Ancak Katolik öğretilerine göre hiç vaftiz edilmeyenlerle sonradan inkâra düşenlerin kiliseyle ilişkileri farklı statülere tâbidir.

Kilise babalarından Hermas'ın, vaftiz edildikten sonra kişinin inancını terketmesinin affedilemeyeceği şeklindeki görüşü ilk dönemde kilisenin müeyyidesini teşkil ederken İznik Konsili'nden sonra İsa'nın öğretilerinden ve kiliseden uzaklaşanların tövbe ederek kutsal birliğe (komünyon) girmelerine izin verilmiştir. Reform hareketlerinin ardından Katolik kilisesi, Ortodoks ve Protestan kiliselerine rağmen kendini kurtuluşun yegâne yolu olarak görmeye devam etmiştir. II. Vatikan Konsili'nden (1962-1965) sonra kilise yine kurtuluşun evrensel aracı olarak görülmekle birlikte diğer din ve mezheplerin de olumlu değerler taşıdıkları ve insanların kurtuluşuna yardımcı olacakları ifade edilmiştir. Hz. İsa'nın öğretilerini ve kiliseyi terkedenlerin pişmanlık duyarak tövbe etmeleri halinde tekrar kilisenin kutsal birliğine dahil olmaları mümkün görülmüştür.

Kur'an-ı Kerim'de küfür kavramı kök halinde kırk bir yerde geçmekte, bunun yanında çok sayıda âyette aynı kökten türemiş fiil ve isimler bulunmaktadır (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "kfr" md.). Kur'an'da **cahd** (bilerek inkâr etmek), **isrâk** (ortak koşmak) ve **tekzîb** (yalancı kabul etmek), kavramları da küfür mânasında kullanılmış, ayrıca **tuğyân** (haddi aşmak, azmak), **zulm** (haksızlık etmek, yersiz hareket etmek), **ism** (günah işlemek) ve **fısk** (belli bir sınırı aşmak, hak yoldan ayrılmak) kavramlarına küfrü ve inanmayanları nitellemek için yer verilmiştir (a.g.e., "çhd", "şrk", "kzb", "tgy", "zlm", "ism", "fsk" md.leri).

Kur'an'da kâfirlerin Allah'ı inkâr etmeleri (en-Nisâ 4/136, 150; et-Tevbe 9/54; en-Nahl 16/106), O'na oğul isnat etmeleri (el-Mâide 5/72-73; et-Tevbe 9/30), yolundan yüz çevirmeleri (en-Nisâ 4/167), ulûhiyyetinde ortak tanıyarak şirke düşmeleri (Âl-i İmrân 3/151; el-Beyyine 98/1, 6) yanında O'nun âyetlerini (el-En'âm 6/39; el-Enfâl 8/31), peygamberlerini (en-Nisâ 4/42; Yûnus 10/2; er-Ra'd 13/42-43) inkâr ettikleri, bunlara ulûhiyyet pâyesi verdikleri (el-Mâide 5/17), Hz. Peygamber'in tebliğ ettiklerini, Kur'an'ı (el-İsrâ 17/41, 46; Mer-

yem 19/73, 77; el-Enbiyâ 21/2-3), melekleri (en-Nisâ 4/136), öldükten sonra dirilmeyi (Yâsîn 36/78-79) ve âhireti (el-A'râf 7/45; Hûd 11/7, 19) reddettikleri belirtilmek suretiyle ferdi küfre götüren inançlara açıklık getirilmiştir. Öte yandan Kur'an-ı Kerim'de inanmak veya inkâr etmekte insanların irade hürriyetine sahip bulundukları belirtilirken (el-Kehf 18/29) Allah'ın küfre rızâ göstermeyeceğine dikkat çekilmiştir (ez-Zümer 39/7). Kur'an'da, kâfirlerin inanmamaktaki ısrarlı tavırlarına rağmen inanacakmış gibi Resûl-i Ekrem'den defalarca mucize göstermesini istedikleri bildirilmiş (el-En'âm 6/37, 109; el-İsrâ 17/90-95), çeşitli âyetlerde, düşünüp ibret almak suretiyle inanmalarını sağlamak için kendilerine gösterilen misallerden bahsedilmiştir (el-En'âm 6/65; Yûnus 10/5-6, 67; Yûsuf 12/105; er-Ra'd 13/2-4; er-Rûm 30/20-28). Her şeye rağmen küfründe ısrarlı olanların amellerinin boşa çıkarılacağı (el-Mâide 5/5; el-A'râf 7/147; ez-Zümer 39/65; Muhammed 47/8), kâfir olarak ölenlerin âhirette hiçbir şekilde kurtulamayıp acıklı bir azapla karşılaşacakları (Âl-i İmrân 3/91; el-Mâide 5/36; el-Meâric 70/11-18), cehennemde ebedî olarak kalacakları ve azaplarının hafifletilmeyeceği belirtilmiştir (el-Bakara 2/161-162). Kur'an'da tohumu toprağa atıp gizleyen çiftçilerden (küffâr) bahsedilirken (el-Hadîd 57/20) ve Allah'a şükredip nankörlük edilmemesi emredilirken de (el-Bakara 2/152; er-Rûm 30/34) küfrün kökünün türevlerinin sözlük anlamıyla kullanıldığı görülmektedir (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "kfr" md.).

Küfür hadis kaynaklarında da çok geniş bir şekilde yer almakta olup özellikle iman bölümlerinde çeşitli başlıklar altında kaydedilen birçok rivayet bu konuyu ilgilendirmektedir (Wensinck, *el-Mu'cem*, "kfr" md.; *Miftâhu künûzi's-sünne*, s. 458-459). Bu hadisler genellikle küfür sayılan yanlış inançları ve kâfirin niteliklerini açıklamaktadır. Aynı rivayetlerde kâfirin kıyâmet günündeki âkıbetinden, mâruz kalacağı azaptan ve müminin ona karşı alacağı tavırdan da bahsedilmektedir (*Müşned*, III, 229; Buhârî, "Tefsîr", 1/25; Müslim, "Münâfikîn", 54; Tirmizî, "Cehennem", 3). Hadislerde iman en üstün itaat olarak nitelendirilirken (Müslim, "İmân", 36) şirk en büyük günah olarak tanımlanmış (Müslim, "İmân", 37), nifakın küfür olduğuna (*Müşned*, III, 39), kişinin kalbinde imanla küfrün bir arada bulunamayacağına (a.g.e., II, 349) dikkat çekilmiştir. Öte yandan kul hakkını ihlâl etme, toplu-

mun bütünlüğünü ve huzurunu tehdit etmenin yanı sıra daha yaygın bir fitneye yol açma ihtimali bulunan tekfir tavrının sakıncasına işaret edilmiş, kişinin müslüman kardeşini haksız yere küfürle itham etmesinin kendisinin küfrüne sebep olacağı hususu farklı rivayetlerde dile getirilmiştir (Buhârî, "Edeb", 73; Müslim, "İmân", 111; Tirmizî, "İmân", 16).

Küfür kelâm ilminde üzerinde en çok durulan konulardan biridir. Dinin merkezinde iman bulunup dinî hayatın bütün yönleri bu merkeze göre anlam ve değer kazandığı gibi küfür de ferdi söz konusu anlam ve değerlerden uzaklaşırken, inanlanlara mahsus dinî ve dünyevî bütün haklardan mahrum bırakan belirleyici bir hükümdür. Ancak İslâm âlimleri, iman olgusunun niteliği hakkında ileri sürdükleri farklı görüşlerine bağlı olarak küfrün mahiyetine dair çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır.

Âyet ve hadislerde imanın kalbin tasdikine bağlı kılınmasından hareketle (en-Nahl 16/22, 106; el-Hucurât 49/14; Müslim, "İmân", 41) imanı kalbin tasdikinden ibaret sayan Ehl-i sünnet kelâmcılarına göre küfür, dinin aslından (zarûrât-ı dîniyye) olduğu kesinlikle bilinen hususların tamamını veya bir kısmını kalben tasdik etmemektir (Mâtürîdî, s. 601-611; Neseî, s. 808; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâşid*, V, 224-225). İmanın tasdik değil mârifetten ibaret olduğunu ileri süren Cehmiyye ve Neccâriyye'ye göre küfür Allah'ı ve Hz. Peygamber'in haber verdiği hususları bilmemektir (Eş'arî, I, 132; İbn Hazm, III, 188). Halbuki mârifetin karşısı cehalet, imanın karşısı inkârdır. Tek başına bilgi iman edilecek hususların mahiyetini kapsamaya yeterli değildir. Nitekim Allah ve Resulü'nü bildiği halde küfrü gerektiren bir inancı benimseyen veya küfre alâmet sayılabilecek bazı fiilleri işleyip bazı sözleri söyleyen kimse iman dairesinden çıkmış olur.

İmanı sadece dilin ikrarı olarak kabul eden Mürcie ve Kerrâmîyye'ye göre küfür dille ikrar etmemektir (Eş'arî, I, 12, 132, 141, 143; İbn Hazm, III, 183). Ehl-i sünnet kelâmcıları bu görüşü, gerçekte iman etmedikleri halde Allah'a ve âhiret gününe inandıklarını söyleyen münafıkların mümin olmadığını açıklayan âyetlere (mesele bk. el-Bakara 2/8-9) aykırı bularak eleştirmişlerdir. İmanı ikrara, küfrü ikrar etmemeye indirgeyen bu görüş dünyada kişiye uygulanacak hükümler için geçerli olmakta, fakat onun âhiretteki durumu-

nu kapsamamakta, ayrıca imanın ve küfürün hakikati konusunda bir değer taşımamaktadır.

Ebü Hanîfe, Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî ve Beyâzîzâde Ahmed Efendi'ye ait, imanı kalbin tasdiki ve dilin ikrarı olarak kabul eden meşhur kavle göre küfür imanın söz konusu iki rûknünden birinin mazeretsiz olarak terkedilmesidir (Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, s. 149; Beyâzîzâde Ahmed Efendi, s. 58, 69, 74). Halbuki imanı kalbin tasdikinden ibaret sayan Haneî geleneğine mensup kelâmcılara göre ikrar onun rûknü değil dünyada ferde mümin muamelesi yapılabilmesi için şartıdır (Mâtürîdî, s. 607).

İmanı "kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve dinî görevleri yerine getirme" şeklinde tanımlayan Hâricî, Mu'tezilî ve Şii kelâmcılarına göre küfür bu üç rûkünden birinin terkedilmesiyle gerçekleşir. Ameli imanın bir cüzü kabul eden söz konusu mezhepler hangi görevin (tâat) imandan sayıldığı konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerse de genel olarak Hâricîler, büyük günah işleyen ve ilâhî emirlerden birini terkedenin kâfir olduğunu, Mu'tezilî ile Şîa, büyük günah işleyenin imandan çıkmakla birlikte küfre girmeyip ikisi arasında bir yerde (el-menzile beyne'l-menziileteyn) bulunduğunu, işlediği günahtan dolayı tövbe etmeden öldüğü takdirde ebedî olarak cehennemde kalacağını ifade ederler (Eş'arî, I, 73; Kâdî Abdülcebbar, s. 707-709; İbn Hazm, III, 191). Sünnî kelâmcılar ise imana amel arasında sıkı bir ilişkinin mevcudiyetini vurgulamakla birlikte ilgili naslardan hareketle amel olmaksızın imanın oluşumunu mümkün görmüş ve iman-küfür statüsünü buna göre belirlemişlerdir. Ancak Sünnî âlimlerin bu fikirlerini, ameli gereksiz bulan ve sadece tasdikten ibaret sayan bir iman anlayışı olarak görmek doğru olmaz. Bu anlayışı, Hâricî ve Mu'tezilîler'in amel eksikliğinden dolayı kişinin mümin vasfını kaybedeceği şeklindeki görüşlerine karşı kalbî tasdikten sağladığı bir imanın varlığı devam ettiği sürece ferdi mümin sayan, küfre itmeyen, kucaklayıcı bir yaklaşım şeklinde kabul etmek gerekir (bk. İMAN).

İslâm âlimleri küfrü meydana geliş şekli ve sebepleri açısından dörde ayırmışlardır. 1. Küfr-i inkârî. Allah'ı, peygamberleri ve onların Allah'tan alıp getirdikleri esasları kişinin kalbiyle tasdik, diliyle ikrar etmemesidir. 2. Küfr-i cühûd. Kişinin bildiği halde iman etmemesi, inkârı tercih etmesidir. 3. Küfr-i inâdî. Kişinin kalben Allah'ı bilip bazan diliyle de ikrar ettiği halde ha-

set, şöhret ve makam düşkünlüğü, kavmiyetçilik gibi sebeplerle İslâm'ı bir din olarak kabullenmemesidir. 4. Küfr-i nifâk. Kişinin inanılması gereken hususları diliyle ikrar ettiği halde kalben tasdik etmemesidir (*Lisânü'l-'Arab*, "çhd", "kfr" md.leri). Öte yandan itikadî yönden inkâr-cı bir mahiyet taşıyan, "Allah'ın ulûhiyyetinde, sıfatlarında ve fiillerinde eşi ve ortağı bulunduğunu kabul etmek" şeklinde tanımlanan şirk de bir tür küfürdür. Nitekim Kur'an'da Allah'ın kendisine ortak koşulmasını bağışlamayacağı ifade edilmiştir (en-Nisâ 4/48). Kişinin müslüman iken başka bir dini veya inanç sistemini kabullenerek İslâm'ı terketmesi de irtidad olarak nitelendirilen bir küfür şeklidir.

Naslardan hareketle hangi tür inanç, söz ve fiillerin bir mümini küfre götüreceği konusu üzerinde de durulmuştur. Allah'ın varlığını ve birliğini inkâr etmek, O'na ortak koşmak, ulûhiyyetine uygun olmayan sıfatlar isnat etmek, sıfatları, isimleri veya emirlerinden biriyle alay etmek, O'nun rahmetinden ümit kesmek (Yûsuf 12/87) insanı küfre sevkeden inançlar olarak kabul edildiği gibi nübüvvet müessesesini bütünüyle inkâr etmek (Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-'itikâd*, s. 248-249), peygamberlerden bazılarının nübüvvetini kabul etmemek, onlara ulûhiyyet isnat etmek (el-Mâide 5/17, 72-73), sözlerinin anlamsız ve yalan olduğu, şahsî menfaatler için söylendiği şeklinde inançlara sahip olmak da (Gazzâlî, *Fayşalû't-tefrikâ*, s. 81) küfür sayılmıştır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'in tamamının veya bir kısmının vahiy ürünü olmadığını kabul etmek, Kur'an'ın içerdiği hususlardan herhangi birini benimsemek küfürdür. Kur'an'da ve hadislerde bildirildiği halde meleklerin varlığını kabul etmemek (en-Nisâ 4/136), onların Allah'ın kızıları olduğuna inanmak (el-İsrâ 17/40; es-Sâffât 37/149-153), birçok âyetle Allah'a imanla beraber zikredilen âhireti inkâr etmek de kişiyi küfre götürmektedir.

Hz. Peygamber'in Allah'tan getirdiği kesin olarak bilinen vahiyleri ve bunlardan zorunlu olarak çıkan dinî hükümleri inkâr etme niteliği taşıyan söz ve ifadeleri sarfetmek kişiyi küfre sevkeder. Bu tür sözlerle İslâm kaynaklarında "elfâz-ı küfür" denilmiştir. Kur'an'da da "kelime-tü'l-küfr" tabiri geçmektedir (et-Tevbe 9/74). Söz konusu âyetle münafıkların küfür kelimesini telaffuz etmek suretiyle müslüman iken kâfir oldukları belirtilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de doğrudan küfür ifa-

deleri olarak, "Meryem oğlu Mesîh Allah'tır"; "Allah üçlünün üçüncüsüdür"; "Bu peygamber yalancı bir sihirbazdır"; "Hayat ancak bu dünya hayatıdır, ölürüz ve yaşarız, bizi ancak zaman yok eder"; "Bu çürümüş kemikleri kim diriltilebilir?"; "Kıyametin kopacağını sanmıyorum" gibi örneklerle yer verilmiştir (el-Mâide 5/17, 73; Sâd 38/4; el-Câsiye 45/24; Yâsîn 36/78; el-Kehf 18/36). Hadislerde de müminleri küfre götüren söz ve davranışlar üzerinde durulmuştur. Buna göre müslümanları tekfir etmek (Ebû Dâvûd, "Sünnet", 15), Allah'tan başkasının adına yemin etmek (Buhârî, "İmân", 112) ve Kur'an hakkında tartışmak (*Müsned*, II, 258) küfür olarak nitelendirilmektedir. İslâm âlimleri, Allah ve Resulü'nün ancak kâfirlerce söylenebileceğini veya yapılabileceğini bildirdiği, müslümanların yalnız kâfirlere ait olabileceği üzerine icmâ ettikleri yahut imanla bağdaştırılmasını imkânsız gördükleri söz ve davranışları elfâz-ı küfrün belirlenmesinde temel ilke kabul ederek bu konuya dair eserler yazmışlardır (bk. ELFÂZ-ı KÜFÜR). Öte yandan telaffuz edildiği zaman kâfir olmayı gerektirecek bir şeyi kişinin hatırına getirmesi, kalbinden geçirmesi küfür sayılmamıştır. Nitekim Hz. Peygamber'in, dilleriyle söylemedikleri ve fiil haline getirmediikleri müddetçe müslümanların içlerinden geçirdikleri kötülükleri Allah'ın bağışlayacağını bildirdiği rivayet edilmektedir (Buhârî, "İtk", 6; "Talâk", 11; Müslim, "İmân", 201).

İslâm âlimleri insanları küfre götüreceği fiilleri ve davranışları puta tapmak (el-A'râf 7/37; İbrâhîm 14/30; el-Furkân 25/3), tapınmak amacıyla güneşe, aya, yıldızlara, ateşe veya herhangi bir şahsa secde etmek, peygamberlerden birini öldürmek (Bâkılânî, s. 348; İbn Hazm, I, 201), tâzim ve hürmet kastıyla haç takınmak, gayri müslimlerin kendilerine mahsus dinî kıyafetlerini giyinmek (Abdülkâhîr el-Bağdâdî, s. 266; Teftâzânî, *Şerhu'l-'Aka'id*, s. 188-189) ve iman esaslarından birinin inkârını gerektirecek tarzda sihir yapmak, kehanette bulunmak şeklinde sıralamışlardır.

Bir insanın mümin olması kelime-i şehâdetin muhtevasına inanmasıyla gerçekleşirken bu ilkeyi tamamen veya kısmen inkâr etmesi de onu küfre götürür. Ancak Kur'an'da yer alıp sahih hadislerde açıklanan iman esasları sadece altı esas-tan ibaret değildir. Dinden olduğu kesin biçimde kanıtlanan itikadî, amelî ve ah-lâkî hükümlerin dinî oluşunu reddetmek,

bunların farz, helâl veya haram statüsünde bulunduğunu inkâr etmek de kişiyi küfre sevkeder (İbn Hazm, III, 204; Teftâzânî, *Şerhu'l-'Aka'id*, s. 188-189).

Mümin olduğunu ikrar eden veya fiilleriyle bunu gösteren kişilere dünya hükümleri açısından mümin statüsü uygulanır. Söz ve fiilleriyle küfür âlâmetleri olabilecek tavırlar içine giren insanlar hakkında araştırma yapmadan onların küfürlerine hükmetmenin (tekfir), gerek kul hakkı gerekse toplum huzuru ve düzeni açısından sakıncalı sonuçlara yol açabilecek bir tutum olduğuna dikkat edilmelidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "kfr", "nkr" md.leri; *Lisânü'l-'Arab*, "kfr", "nkr", "çhd" md.leri; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "kfr", "çhd", "nkr", "şrk", "kzb", "tğy", "zlm", "işm", "fsk" md.leri; Wensinck, *el-Mu'cem*, "kfr" md.; a.mlf., *Miftâhu künûzi's-sünne* (trc. M. F. Abdülbâkî), Kahire 1353/1934, s. 458-459; *Müsned*, II, 258, 349; III, 39, 229; Buhârî, "İmân", 112, 201, "İtk", 6, "Tefsîr", 1/25, "Edeb", 73, "Talâk", 11; Müslim, "İmân", 36, 37, 41, 58, 111, 201, "Münâfikîn", 54; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 15; Tirmizî, "Cehennem", 3, "İmân", 16; Eş'arî, *Ma-kâlât* (Ritter), I, 12, 73, 132, 141, 143; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi), Ankara 2002, s. 601-611; Bâkılânî, *et-Temhîd* (nşr. J. McCharty), Beyrut 1957, s. 348; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-hamse*, s. 707-709; Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn*, İstanbul 1346, s. 266; İbn Hazm, *el-Faşl*, I, 201; III, 183, 188, 191, 204; Ebû'l-Yûsuf el-Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn* (nşr. H. P. Linss), Kahire 1388/1963, s. 149; Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-'itikâd* (nşr. İbrahim Agâh Çubukçu - Hüseyin Atay), Ankara 1962, s. 248-249; a.mlf., *Fayşalû't-tefrikâ*, Kahire 1319, s. 81; Neseî, *Tebşirâtü'l-edille* (Salamé), s. 808; Teftâzânî, *Şerhu'l-'Aka'id* (nşr. M. Adnân Derviş), Beyrut 1411/1991, s. 188-189; a.mlf., *Şerhu'l-Makâşid* (nşr. Abdurrahman Umeire), Beyrut 1409/1989, V, 224-225; Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-merâm min 'ibârâtü'l-İmâm* (nşr. Yûsuf Abdürrezzâk), Kahire 1368/1949, s. 58, 69, 74; *The Babylonian Talmud*, London 1935-78, Nezikin, Sanhedrin, 38^b-39^b, 44^a, 91^a, 99^b; Horayoth, 11^a; Nashim, Kiddushin, 66^a; *Early Christian Fathers* (ed. ve trc. H. Bettenson), New York 1969, s. 217, 252-253, 263; L. Ott, *Fundamentals of Catholic Dogma* (trc. P. Lynch), Illinois 1974, s. 304-313, 416-440; Saadia Gaon, *The Book of Beliefs and Opinions* (trc. S. Rosenblatt), London 1976, s. 219-220; M. Maimonides, *The Code of Maimonides: Mishneh Torah* (trc. A. M. Hersman), London 1977, XIV, 107, 143, 165; G. Chapman, *Catechism of the Catholic Church*, Avon 1994, s. 217-218, 223-224, 407-412, 453-455; *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion* (ed. R. J. Z. Werblowsky - G. Wigoder), Oxford 1997, s. 467, 486; D. J. Silver, "Heresy", *EJd.*, VIII, 358-362; F. J. Foakes-Jackson, "Apostasy (Jewish and Christian)", *ERE*, I, 623-625.

MUSTAFA SİNANOĞLU